

Türkiye – Avrupa Birliği Dış Ticaret Yapısı ve Gümrük Birliğinin Türk Tarım Ürünleri Dış Ticaretine Etkileri

Bahri KARLI

Abdülbaki BİLGİÇ

Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü-Şanlıurfa

ÖZET: Türkiye, Gümrük Birliği anlaşması ile dünyanın en önemli ve etkili ekonomik birlikteliğinin içerisinde yer almayı başarmıştır. Anlaşma, ülkemizin; rekabet gücünün artırılmasını, teknolojik gelişmenin hızlanmasını, yatırımların özendirilmesini, yabancı sermaye girişinin artmasını ve yeni dış pazarlara açılmasını sağlamaktadır. Ayrıca Gümrük Birliği'nin bir başka temel özelliği de bir ekonomik entegrasyon modeli olarak Dünya Ticaret Örgütü'nün uluslar arası ticarete getirdiği kurallar çerçevesinde yapılandırılmış olmasıdır. Türkiye'nin Gümrük Birliği sürecinde gerçekleştirdiği her çalışma taraf olduğu DTÖ üyeliğinden doğan yükümlülükleri ile örtüşmektedir. Gümrük Birliği anlaşmasının Türkiye'nin tarım ürünleri dış ticaretine etkileri incelendiğinde; ihracatın ithalatı karşılama oranı, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkisi ile işlenmiş tarım ürünleri kriterleri açısından ülkemizin olumlu veya olumsuz etkilendiğini söylemek zordur.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Gümrük Birliği, Tarım

ABSTRACT: Turkey successfully joined to custom trade associations which are the most significant and effective association in the world. The trade association provides many benefits to Turkey such as bringing high competition, accelerating new technology transfers, encouraging investments and foreign capital flows. One of the most significant features of the custom trade agreement is formed to adjust economic integrations with the World Trade Organizations (WTO). Each trading work done by Turkey during custom trade agreement is consistent with the WTO's responsibilities. When searching the effectiveness of the custom trade agreement on Turkey's agricultural foreign trade products, it is hard to say that the country is significantly or insignificantly affected by trade creativeness or trade deviating of the value added of agricultural products in terms of ratio of export to meeting import.

Key words: European Union, Custom Trade Agreement, Agriculture.

1. Giriş

Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) arasındaki ekonomik ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesini planlayan tam üyeliğin temeli 12 Eylül 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile atılmış, Katma Protokol'ün 1 Ocak 1973'te yürürlüğe girmesi ile 22 yıllık süre sonunda Gümrük Birliği ne ulaşması öngörülmüş ve 6 mart 1995 tarihinde kabul edilen 195 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği Anlaşması imzalanmış ve 1 Ocak 1996'da yürürlüğe girmiştir (DTM, 2004).

Gümrük Birliği sanayi ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsamakta, iki ülke arasında ithalat ve ihracatta gümrük vergilerinin ve eş vergilerin, miktar kısıtlamalarının ve eş etkili tedbirlerin kaldırılmasını öngörmektedir. Tarım ürünleri ticaretinde ise serbest dolaşıma geçilmesi için belirsiz bir ek süre tanınmış ve Katma Protokol'ün tarım sektörüne ilişkin hükümlerinin yürürlükte olduğu teyit edilmiştir. Dolayısıyla Gümrük Birliği, Türkiye ile AB arasındaki ekonomik ilişkilerin ve entegrasyonun temelini oluşturmaktadır.

Yaşanan globalleşme sürecinde uluslar arası ticarete rekabet edilebilmesi için kaynakların etkin kullanılması ve sürdürülebilir tarım sektörünün oluşturulması önem taşımaktadır. Çünkü tarım sektörü kendine özgü yapısı ile diğer sektörlerden farklılık arz etmektedir. Bu farklılık gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında belirgin olarak

görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde; tarımsal nüfus hem mutlak hem de nispi olarak azalmakta, işletme büyüklüğü artmakta, teknoloji kullanımı yaygınlaşmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise tarımsal nüfus mutlak olarak artmakta, buna karşın nispi olarak azalmaktadır. Arazi parçalanması sonucu işletme büyüklüğü küçülmekte ve buna bağlı olarak teknoloji kullanımı yaygınlaşmamakta ve tarımsal gelir giderek azalmaktadır.

Gelişmiş ülkeler; kırsal kesimin kalkınması, refah düzeyinin yükselmesi ve üretici gelirlerindeki dalgalanmaların azalması için önlemler almaktadır. Özellikle, ülke tarım sektörlerini korumak için dünya tarım ürünleri piyasasına müdahale etmektedirler. Bu ülkelerin başında ABD, AB ve Avustralya gelmekte, müdahalelerde de etkili olmaktadır.

Türkiye'de tarım sektörü; kırsal nüfus, istihdam, yurt içi ve yurt dışı ticaret ile milli gelire olan katkısı açısından önemini korumaktadır. Bu bağlamda, ülkemizin tarım sektöründeki temel stratejisi tarım ve işlenmiş tarım ürünleri ihracatının artırılması ve sürekliliğinin sağlanması olmalıdır. Tarımda izlenecek politikalar, AB ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kuralları dikkate alınarak; eğitim, üretim (planlama) ve pazarlama üçgeni dikkate alınarak oluşturulmalıdır.

Gümrük Birliği, Türkiye'nin AB ile olacak ekonomik entegrasyonunda bir kilometre taşıdır. Çünkü, ülkemizin dış ticaretinde AB önemli rol

oyunmaktadır. Nitekim, 2003 yılında AB'nin toplam ihracatımızdaki payı % 51,9, tarım ürünleri ihracatımızdaki payı % 45,1, ithalatımızdaki payı % 45,8, tarım ürünleri ithalatımızdaki payı ise % 21,9'dur

Ülkemiz; toprak yapısı, iklim durumu ve coğrafik konumu itibarıyla önemli bir potansiyele sahiptir. Dünyada ve Türkiye'deki ekonomik olumsuzluklara rağmen, son 14 yılda tarımsal ürünlerin yapısında önemli değişiklik olmaması ve tarımın toplam ihracattaki payının azalması dikkate alındığında, Türkiye tarımda net ihracatçı ülke konumunu korumaktadır. Ancak son yıllarda işlenmemiş tarım ürünleri ithalatında ise artış görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ticari ilişki düzeyleri tarım ürünleri açısından incelemek ve Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisine olan etkilerini analiz etmektir.

Bir sonraki bölümde Türkiye'nin dış ticareti, Türkiye-Avrupa birliği dış ticareti, Türkiye'nin AB ile

ticaretinin sektörel dağılımı, Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin tarım ürünlerine dış ticaretine etkileri gibi konular incelenmiş ve öneriler sonuç bölümünde verilmiştir.

2. Türkiye'nin Dış Ticareti

Ülkemizin toplam ihracatı 1990-2003 döneminde % 261,7 artarak 12.959 milyon dolardan, 46.877 milyon dolara yükselmiştir. Aynı dönemde ithalat ise % 208,2 artarak, 22.302 milyon dolardan 68.734 milyon dolara çıkmıştır. İncelenen dönemde dış ticaret açığı giderek büyümüş ve 9.343 milyon dolardan 21.857 milyon dolara yükselmiştir (Çizelge 1). Dış ticaret açığının yüksek olması, ülke ekonomisi açısından; gelir, istihdam ve fiyatlara yansımaktadır (Karlık, 1995). Diğer taraftan, ihracatın ithalatı karşılama oranına bakıldığında, bu oran % 51,0 ile % 77,8 arasında değişmektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1990 yılında % 58,1 iken, 2003 yılında % 68,2 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde dış ticaret açığının artmasına rağmen, ihracatın ithalatı karşılama oranı yükselmiştir.

Çizelge 1 Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon \$)

Yıllar	İHRACAT			İTHALAT		
	Toplam (1)	Tarım (2)	% (2/1)	Toplam (1)	Tarım (2)	% (2/1)
1990	12.959	2.347	18,1	22.302	1.318	5,9
1991	13.594	2.683	19,7	21.047	808	3,8
1992	14.719	2.204	15,0	22.870	1.178	5,2
1993	15.348	3.433	22,4	29.429	1.467	5,0
1994	18.105	3.950	21,8	23.270	1.134	4,9
1995	21.636	4.050	18,7	35.707	2.525	7,1
1996	23.224	4.282	18,4	43.627	2.768	6,3
1997	26.261	4.881	18,6	48.559	2.633	5,4
1998	26.974	4.526	16,8	45.921	2.298	5,0
1999	26.587	3.942	14,8	40.671	2.016	5,0
2000	27.775	3.370	12,1	54.503	2.109	3,9
2001	31.342	3.857	12,3	41.399	1.459	3,5
2002	36.059	3.497	9,7	51.553	1.854	3,6
2003	46.877	4.425	9,4	68.734	2.576	3,7
% Değişim (*)	261,7	88,5	-	208,2	95,4	-

Kaynak: DTM, 2004 (www.dtm.gov.tr). (*): 1990-2003

Ülkemizde, 1980 yılı sonrasında itibaren toplam ihracat içerisinde sanayi ürünlerinin payının giderek arttığı, tarım ürünlerinin payının ise giderek azaldığı görülmektedir. Toplam ihracat içerisinde tarım ürünlerinin payı mutlak değer olarak artarken, oransal olarak azalmıştır. Nitekim, bu oran 1990 yılında % 18,1 iken, 2003 yılında % 9,4 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 1). Bu durum olması gereken bir husustur. Çünkü 24 Ocak 1980 kararları ile ihracatın yapısı değişmiş ve tarım ürünleri ağırlıklı olmaktan çıkarılarak, sanayi ürünleri ağırlıklı bir yapıya dönüştürülmüştür. Ayrıca ülkeler geliştikçe, toplam ihracat içerisinde tarım ürünlerinin payı azalırken, sanayi ürünlerinin ve dolayısıyla işlenmiş tarım ürünlerinin payları ise artmaktadır.

İthalatın sektörel dağılımı incelendiğinde, tarım ürünlerinin toplam ithalat içerisindeki payı 1990 yılında % 5,9 iken, 2003 yılında % 3,7'ye düşmüştür

(Çizelge 1). İthalat içerisinde tarım ürünlerinin payının düşük olması, ülkemizin tarım ürünlerinde kendine yeterli olduğunu göstermektedir.

3. Türkiye - Avrupa Birliği Dış Ticareti

Avrupa Birliği kuruluşundan bugüne kadar dünyadaki ekonomik ve ticari gelişmeleri önemli oranda etkilemiş ve seyrini değiştirmiştir. Çünkü yüzölçümü ve toplam nüfusu ile dünyanın güçlü ekonomilerinden birini oluşturmaktadır, ABD ile birlikte önemli ve etkileyici kararlar alabilmektedir. Dolayısıyla, Türkiye Gümrük Birliği anlaşması ile bu büyük pazara ortak olmuştur.

Türkiye geleneksel olarak AB ülkeleriyle daha fazla ticaret yapmakta ve ülkemizin dış ticaretinde AB ülkeleri önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim, Türkiye'nin dış ticaretinde AB'nin payı 1991 yılında % 49,8, 1995 yılında % 48,7, 1996 yılında % 51,9 ve 2003 yılında % 48,3 olarak gerçekleşmiştir.

Görüldüğü gibi Türkiye dış ticaretinin yarısını AB ülkeleri ile yapmakta. AB ülkeleri Türkiye'nin dış ticaretinde önemli ve kalıcı bir konumda bulunmaktadır. Ancak Türkiye ile AB arasındaki ticarete AB lehine olan açık devam etmektedir. Bu açık yıllara göre farklılık göstermekte, 2.162 milyon

dolar ile 12.622 milyon dolar arasında değişmektedir (Çizelge 2). 1997-1998 yıllarında etkisini gösteren Uzakdoğu ve Rusya krizleri, 2000-2001 yıllarında Türkiye'de meydana gelen ekonomik krizlerin etkileri Türkiye'nin AB'ye olan ihracatında daralmalara neden olmuştur

Çizelge 2. Türkiye'nin Dış Ticareti ve Avrupa Birliği'nin Payı

Yıllar	Genel (Milyon \$)			Avrupa Birliği (Milyon \$)				AB'nin Payı (%)		
	Ihracat	İthalat	Hacim	Ihracat	İthalat	Hacim	Açık (-)	Ihracat	İthalat	Hacim
1991	13 594	21 047	34 641	7 347	9 896	17 243	2 549	54,0	47,0	49,8
1992	14 719	22 870	37 589	8 234	10 657	18 891	2 423	55,9	46,6	50,3
1993	15 348	29 429	44 777	7 599	13 875	21 474	6 276	49,5	47,1	48,0
1994	18 105	23 270	41 375	8 635	10 915	19 550	2 280	47,7	46,9	47,3
1995	21 636	35 707	57 343	11 078	16 861	27 939	5 783	51,2	47,2	48,7
1996	23 224	43 627	66 851	11 549	23 138	34 687	11 589	49,7	53,0	51,9
1997	26 261	48 559	74 820	12 248	24 870	37 118	12 622	46,6	51,2	49,6
1998	26 974	45 921	72 895	13 498	24 075	37 573	10 577	50,0	52,4	51,5
1999	26 587	40 671	67 258	14 348	21 401	35 749	7 053	54,0	52,6	53,2
2000	27 775	54 503	82 278	14 510	26 610	41 120	12 100	52,2	48,8	50,0
2001	31 342	41 399	72 741	16 118	18 280	34 398	2 162	51,4	44,2	47,3
2002	36 059	51 553	87 612	18 459	23 321	41 780	4 862	51,2	45,2	47,7
2003	46 877	68 734	115 611	24 349	31 495	55 844	7 146	51,9	45,8	48,3

Kaynak: DTM

Türkiye'nin dış ticaret politikasının değişmediği. Gümrük Birliği öncesinde ve sonrasında Türkiye'nin en önemli dış ticaret ortağının AB olduğu görülmektedir. Bu durum ülkemiz için son derece önemlidir. Çünkü dünya ekonomisinde meydana gelebilecek ekonomik krizlerden Türkiye'nin daha az etkilenmesini sağlayabilecektir.

Gümrük Birliği sonrasında Türkiye'nin AB ile olan ihracatı ve ithalatı önemli ölçüde artmıştır. Türkiye'nin AB ülkelerine ihracatında sürekli bir artış olmasına rağmen, ithalatta ise lehine bir dağılım olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin toplam ihracatında ve ithalatında AB'nin payı sırasıyla: 1991 yılında % 54,0 ve % 47,0, 1995 yılında % 51,2 ve % 47,2, 1996 yılında % 49,7 ve % 53,0, 2003 yılında ise % 51,9 ve % 45,8 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 2).

4. Türkiye'nin AB ile Ticaretinin Sektörel Dağılımı

Türkiye'nin AB ile ticaretinin sektörel dağılımı incelendiğinde gerek ihracatta gerek ithalatta tarım ürünlerinin payının sanayi ürünleri lehine düşüş gösterdiği görülmektedir. 1993-2003 döneminde toplam ihracat % 220,4, tarım ürünleri ihracatı ise % 36,9 artmıştır. Aynı dönemde genel ithalat % 127,0, tarım ürünleri ithalatı ise % 65,6 artmıştır (Çizelge 3). İncelenen dönemde, Türkiye'nin AB ülkeleri ile yaptığı ikili ticarete toplam ihracat toplam ithalattan, tarım ürünleri ithalatı ise tarım ürünleri ihracatından daha fazla artış göstermiştir. Tarım ürünlerinin payının hem ihracatta hem de ithalatta giderek azaldığı görülmektedir. Bu durum, sanayi ürünleri ihracatının ve ithalatının daha hızlı gelişme gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Çizelge 3. Türkiye'nin AB (AB-15) ile Dış Ticaretinde Tarım Sektörünün Payı

Yıllar	İHRACAT (Milyon \$)			İTHALAT (Milyon \$)		
	Toplam (1)	Tarım (2)	(2/1) %	Toplam (3)	Tarım (4)	(4/3) %
1993	7 599	1 457	19,2	13 875	340	2,4
1994	8 635	1 737	20,1	10 915	229	2,1
1995	11 078	1 965	17,7	16 861	790	4,7
1996	11 549	1 854	16,1	23 138	675	2,9
1997	12 248	2 037	16,6	24 870	512	2,1
1998	13 498	1 941	14,4	24 075	477	2,0
1999	14 348	1 901	13,2	21 401	489	2,3
2000	14 510	1 538	10,6	26 610	479	1,8
2001	16 118	1 674	10,4	18 280	304	1,7
2002	18 459	1 632	8,8	23 321	432	1,9
2003	24 349	1 995	8,2	31 495	563	1,8
% Değişim (*)	220,4	36,9	-	127,0	65,6	-

Kaynak: DTM, 2004 (*) : 1993-2003

Dış ticarete, sanayi ürünlerinin 1996 yılından sonra artış göstermesinin temel iki nedeni olabilir: 1. 1996'da imzalanan Gümrük Birliği anlaşması ile

sanayi ürünleri ve hammaddelerin ticaretine öncelik tanınmasından dolayı serbest piyasa ekonomisinin gelişmesi ve Türk sanayisinin rekabet kapasitesinin

artması. 2. Sanayi mallarının üretim esnekliğinin diğer malların üretim esnekliğine göre daha büyük olmasıdır. Dolayısıyla, hem ihracat hem de ithalatta sanayi ürünlerinin payı artmış ve artış daha yüksek oranda gerçekleşmiştir.

5. Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Tarım Ürünleri Dış Ticaretine Etkileri

5.1. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Türkiye'nin AB'nin ihracat ve ithalatındaki yerine ilişkin veriler analiz edildiğinde, 1990-2001 döneminde AB'nin toplam ihracatı % 148,87 artarken, Türkiye'ye ihracatı ise toplam ihracattan daha fazla artış göstererek % 192,64 olmuştur. 1990 yılında AB'nin Türkiye'ye ihracatının toplam ihracata oranı % 2,06 iken, 2001 yılında % 2,42'ye yükseldiği görülmektedir. Aynı dönemde AB'nin toplam ithalatı % 132,21 artarken, Türkiye'den ithalatı toplam ithalattan daha fazla gerçekleşerek % 225,08 olmuştur. Toplam ithalatta Türkiye'nin payı 1990 yılında % 1,40 iken, 2001 yılında % 1,96'ya yükselmiştir (Çizelge 4). 1990-2001 döneminde AB'nin dış ticaretinde Türkiye'nin payı artarak yükselmiştir. Yukarıdaki veriler dikkate alındığında AB'nin Türkiye için sürekli ve kalıcı bir pazar olduğunu söylemek mümkündür. Yapılan regresyon analizlerinden de anlaşıldığı gibi AB'nin toplam ithalat ve ihracatta Türkiye'nin payı 1996 dan sonra giderek artış trendinde olduğu saptanmıştır (Çizelge 5). İhracat ve ithalatta Türkiye'nin aldığı parametre

etkileri arasındaki farkın AB lehine bir gelişme olduğunu göstermektedir

Gümrük Birliği'nin öncesi ve sonrasında AB içerisinde Türkiye'nin konumuna bakıldığında, 1990-1995 döneminde AB'nin Türkiye'ye ihracatı % 7,0 artarken, Gümrük Birliği'nin tamamlanması ile 1996-2001 döneminde % 138,1 artış göstermiştir. AB'nin toplam ihracatında Türkiye'nin payı 1995 yılında % 1,52 iken, bu oran artarak devam etmiş ve 2001 yılında % 2,42'ye yükselmiştir. Yine 1990-2001 döneminde AB'nin Türkiye'den ithalatı % 48,6 artarken, 1996-2001 döneminde ise % 98,6 artmıştır. AB'nin toplam ithalatında Türkiye'nin payı 1995 yılında % 1,40 iken, bu oran artarak devam etmiş ve 2001 yılında % 1,96'ya yükselmiştir (Çizelge 4). Gümrük Birliği sonrasında Türkiye'nin AB ile ikili ticaretinde, Türkiye'nin ithalatındaki artış ihracatındaki artıştan daha fazla olmuştur. İthalattaki artışın temel nedeni olarak, Türkiye'nin sanayi için yatırım ve ara mal ithal etmesi ve bu malların ithalatındaki artışın gerçekleşmesi gösterilebilir.

İhracatın ithalatı karşılama oranına bakıldığında, Gümrük Birliği öncesi bu oran ortalama % 78'lerde iken, sonrasında ortalama % 84'lere yükselmiştir. Türkiye'nin ithalatının ihracatından daha fazla artış göstermesine rağmen, ihracatın ithalatı karşılama oranının yükselmesi önemli bir gelişme ve Türkiye açısından olumlu bir göstergedir

Çizelge 4 AB'nin (AB - 15) İhracat ve İthalatında Türkiye'nin Yeri (Milyon Euro)

Yıllar	AB'nin Toplam İhracatı (1)	AB'nin Türkiye'ye İhracatı (2)	(3=2/1) %	AB'nin Toplam İthalatı (4)	AB'nin Türkiye'den İthalatı (5)	(6=5/4) %	(7=5/2) %
1990	395 910	8 160	2,06	442 510	6 220	1,40	76,2
1991	403 430	8 610	2,13	471 620	6 510	1,38	75,6
1992	415 300	8 750	2,10	465 390	6 880	1,47	78,6
1993	468 120	12 410	2,65	464 710	6 850	1,47	55,2
1994	523 770	9 270	1,76	514 330	7 900	1,53	85,2
1995	573 280	8 730	1,52	545 250	9 240	1,69	105,8
1996	626 290	10 030	1,60	581 010	10 180	1,75	101,5
1997	721 130	13 600	1,88	672 570	11 870	1,76	87,3
1998	733 430	16 860	2,29	710 540	13 620	1,91	80,8
1999	760 190	18 440	2,42	779 820	15 070	1,93	81,7
2000	942 040	23 040	2,44	1 033 440	17 550	1,69	76,2
2001	985 330	23 880	2,42	1 028 010	20 220	1,96	84,7
% (*)	148,87	192,64	-	132,31	225,08	-	-
% (**)	-	7,0	-	-	48,6	-	-
% (***)	-	138,1	-	-	98,6	-	-

Kaynak: <http://europa.eu.int/comm/eurostat>, 30.03.2004.

(*): % Değişim 1990-2001, (**): % Değişim 1990-1995, (***) : % Değişim 1996-2001

Çizelge 5. AB ile Türkiye Arasındaki Toplam İthalat ve İhracatının Regresyon Analizi

Değişkenler	İthalat Oranı		İhracat Oranı	
	Parametre	t-Değeri	Parametre	t-Değeri
Sabit Değer	1,51	12,90	2,01	7,89
Trend	-0,07	-3,57	-0,76	-1,90
Kukla Değişkeni (1996 ve sonrası 1)	1,07	53,90	1,08	26,89
R ²		0,99		0,99
Durbin-Watson İstatistiği		1,91		1,77

Türkiye'de 1993 yılından itibaren başlayan ve 1994 yılının ilk aylarında etkisini açık bir şekilde gösteren ekonomik krizin atlatılması için 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemleri uygulamaya konulmuş ve döviz kurunun gerçek değerine ulaşması için paranın reel değeri düşürülmüştür. Çünkü paranın reel değerinin yüksek veya düşük olması o ülkenin dış ticareti ile doğrudan ilgilidir. Paranın reel değerinin yüksek olması ithalatın artmasına ve ihracatın azalmasına, düşük olması ise ithalatın azalmasına ve ihracatın artmasına neden olmaktadır.

Ülkemizin AB ile yaptığı ikili ticarete, 1993 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı % 55,2 iken, bu oran 1994 yılında % 85,2'ye yükselmiştir (Çizelge 4). Bu artış, 1994 yılında TL'nin yüksek oranda değer kaybetmesi sonucu, Türkiye'nin uluslar arası piyasalarda rekabet gücünün olumlu yönde etkilenmesinden ve ihracatın artmaya başlamasından kaynaklanmıştır. 1995 ve 1996 yıllarında Türkiye'nin AB ile ikili ticaretinde,

Türkiye lehine dış ticaret fazlası vermiştir 1997 yılından itibaren bu fazlalık AB lehine dönüşmüştür.

AB'nin tarım ürünleri dış ticaretinde Türkiye'nin payı oldukça düşüktür. 1990-2001 döneminde AB'nin toplam tarım ürünleri ihracatında Türkiye'nin payı % 0,45 ile % 1,47, tarım ürünleri ithalatında ise % 2,33 ile % 4,00 arasında değişmektedir. Bu dönemde AB'nin toplam tarım ürünleri ihracatı % 72,84 artarken, Türkiye'ye yaptığı tarım ürünleri ihracatı ise % 27,3 azalmıştır. Aynı dönemde AB'nin toplam tarım ürünleri ithalatı % 56,23 artarken, Türkiye'den yaptığı ithalat yaklaşık iki kat artarak % 103,06 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 6). İhracatın ithalatı karşılama oranına bakıldığında, Türkiye lehine gelişmenin olduğu görülmektedir. Tarım ürünleri açısından, Türkiye'nin AB ile ikili ticaretinde olumlu ve artarak devam eden dış ticaret fazlası vardır.

Çizelge 6 AB'nin Tarım Ürünleri (Gıda, İçecek ve Tütün) İhracat ve İthalatında Türkiye'nin Yeri (Milyon Euro)

Yıllar	AB'nin Toplam Tarım Ürünleri İhracatı (1)	AB'nin Türkiye'ye Tarım Ürünleri İhracatı (2)	(3=2/1) %	AB'nin Toplam Tarım Ürünleri İthalatı (4)	AB'nin Türkiye'den Tarım Ürünleri İthalatı (5)	(6=5/4) %	7=5-2
1990	29 830	440	1,47	37 380	980	2,62	540
1991	30 120	190	0,63	39 960	1 130	2,82	940
1992	32 410	190	0,58	39 510	1 100	2,78	910
1993	34 880	300	0,86	38 110	1 120	2,93	820
1994	37 250	170	0,45	43 410	1 470	4,00	1 300
1995	39 000	530	1,35	43 230	1 390	3,21	860
1996	41 210	560	1,35	45 390	1 490	3,28	930
1997	45 940	530	1,15	48 530	1 750	3,60	1 220
1998	43 880	500	1,13	49 940	1 730	3,46	1 230
1999	43 640	400	0,91	50 150	1 770	2,33	1 370
2000	49 920	480	0,96	54 810	1 810	3,30	1 330
2001	51 560	320	0,62	58 400	1 990	3,40	1 670
% (*)	72,84	-27,3	-	56,23	103,06	-	-
% (**)	-	20,5	-	-	41,8	-	-
% (***)	-	-42,9	-	-	33,6	-	-

Kaynak: <http://europa.eu.int/comm/eurostat> 30.03.2004.

(*) : % Değişim 1990-2001, (**) : % Değişim 1990-1995, (***) : % Değişim 1996-2001

Gümrük Birliği öncesi AB'nin Türkiye'ye ihraç ettiği tarım ürünleri değeri % 20,5 artarken, Gümrük Birliği sonrası % 42,9 azalmıştır. İthalatta ise Gümrük Birliği öncesi artış % 41,8 iken, Gümrük Birliği sonrası % 33,6 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 6). Dolayısıyla, Türkiye tarım ürünleri bakımından Gümrük Birliği'nden olumlu etkilenmiştir. Çünkü Türkiye'nin AB'ne yaptığı tarım ürünleri ihracatı, AB'den yaptığı tarım ürünleri ithalatından değer ve oransal olarak daha fazladır.

Gümrük Birliği öncesi ve sonrasında AB Türkiye'nin tarımsal ürünler dış ticaretinde önemli bir müttefiki olmaya devam etmektedir. 1993-2003 dönemi analiz edildiğinde, AB Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatında ortalama % 45 ve ithalatında ise ortalama % 22 paya sahiptir (Çizelge 7). Ülkemizin, dış ticaretin genelinde olduğu gibi tarımsal ürünler dış ticaretinde de AB istikrarlı ve güçlü bir ticaret ortağıdır.

Çizelge 7. Türkiye'nin Toplam Tarım Ürünleri Dış Ticaretinde AB'nin Yeri

Yıllar	Tarımsal İhracat (Milyon \$)			Tarımsal İthalat (Milyon \$)		
	Toplam (1)	AB (2)	(3=2/1) %	Toplam (1)	AB (2)	(3=2/1) %
1993	3 433	1 457	42,4	1 467	340	23,2
1994	3 950	1.737	44,0	1.134	229	20,2
1995	4 050	1.965	48,5	2.525	790	31,3
1996	4.282	1.854	43,3	2 768	675	24,4
1997	4.881	2.037	41,7	2 633	512	19,4
1998	4.526	1.941	42,9	2.298	477	20,8
1999	3.942	1.901	48,2	2 016	489	24,3
2000	3.370	1.538	45,6	2 109	479	22,7
2001	3.857	1.674	43,4	1 459	304	20,8
2002	3.497	1 632	46,7	1 854	432	23,3
2003	4 425	1.995	45,1	2.576	563	21,9

Gümrük Birliği öncesi ve sonrasında Türkiye'nin tarım ürünleri dış ticaretinde fazla bir değişiklik olmamıştır. Türkiye hem genel tarım ürünleri dış ticaretinde hem de AB'ne yaptığı tarım ürünleri dış ticareti verilerine göre net ihracatçı ülke konumunu korumakta ve sürdürmektedir. AB'nin toplam tarım ürünleri ihracat ve ithalatında Türkiye'nin 1996 yılından sonra aldığı pay pozitif

trend eğiliminde ve istatistiksel olarak önemli olduğu saptanmıştır (Çizelge 8). AB'nin tarım ürünleri ihracatında Türkiye'nin aldığı payının etkisi 1.14 iken AB'nin tarım ürünleri ithalatında Türkiye'nin aldığı payın etkisine bakıldığında ise bu oran 1.08 olarak saptanmıştır. Bu oranların parametre etkileri arasındaki fark 0.06 olup AB lehine bir gelişme olduğunu göstermektedir

Çizelge 8. AB İle Türkiye Arasındaki Tarım Ürünleri İthalat ve İhracatının Regrasyon Analizi

Değişkenler	Tarım Ürünleri İthalat Oranı		Tarım Ürünleri İhracatı Oranı	
	Parametre	t-Değeri	Parametre	t-Değeri
Sabit Değer	3 02	11 72	1 15	10 71
Trend	-0 76	-1 77	-1 40	-7 56
Kukla Değişkeni (1996 ve sonrası 1)	1 08	24 87	1 14	61 32
R ²		0 99		0 99
Durbin-Watson İstatistiği		1 89		1 84

5.2. Ticaret Yararlı ve Ticaret Saptırıcı Etkisi

Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisine etkilerini tespit etmek için ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı (Uyar, S., 2004) etkisi kriterleri ele alınarak analiz edilmiştir. Gümrük Birliği tarımsal ürünler dış ticareti açısından Türkiye için ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkini göstermemiştir. Ülkemizin AB'ne yaptığı tarım ürünleri ihracatında yüksek bir artış olmamış ve üçüncü ülkelere olan ticarete bir farklılık gözlenmemektedir. Çizelge 7'deki veriler incelendiğinde 1996-2003 döneminde Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatında AB'nin payı 1996 yılında % 43,3 iken, 2003 yılında % 45,1'e yükselmiştir. İthalatta ise % 24,4'ten % 21,9'a düşmüştür AB ile yapılan tarım ürünleri dış ticaretinde Türkiye lehine ticaret fazlası vermiştir.

5.3. İşlenmiş Tarım Ürünleri Dış Ticareti

İşlenmiş tarım ürünlerinin ihracatının artması; tarım ürünleri üretimini artıracak, işgücü talebini olumlu yönde etkileyecek ve katma değer yaratarak ve dolayısıyla gelir artışına daha fazla katkı

sağlayacaktır. Bu bağlamda, Gümrük Birliği'nin Türkiye tarımına etkilerini irdeleyebilmek için işlenmiş tarım ürünleri dış ticaretinin de ele alınması gerekmektedir.

Türkiye'nin işlenmiş tarım ürünleri ihracatı 1996-2002 döneminde yıllara göre değişiklik göstererek, azalına eğilimine girmiş ve 1996 yılında 651,2 milyon dolar iken, % 29,3 azalarak 2002 yılında 460,3 milyon dolara düşmüştür. Buna karşın AB'ne yapmış olduğumuz ihracat ise artarak devam etmiş, 28,6 milyon dolardan 62,6 milyon dolara yükselmiştir. 1996-2002 döneminde Türkiye'nin AB'ne yaptığı işlenmiş tarım ürünleri ihracatı % 118,9 oranında artış göstermiştir. Aynı dönemde AB'nden yapılan ithalat % 117,9 artarak, 62,9 milyon dolardan 137,1 milyon dolara çıkmıştır (Çizelge 9).

Türkiye'nin işlenmiş tarım ürünleri ihracatında AB'nin payı artarak devam etmiş ve 2002 yılında % 13,6'ya yükselmiştir. İşlenmiş tarım ürünleri ithalatında AB'nin payı ise yıllara göre değişiklik göstermiş ve 2002 yılında % 87,9 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 9).

Çizelge 9. Türkiye'nin AB'ne İşlenmiş Tarım Ürünleri Dış Ticareti

Yıllar	İhracat (Milyon \$)			İthalat (Milyon \$)		
	Toplam (1)	AB (2)	% (3=2/1)	Toplam (1)	AB (2)	% (3=2/1)
1996	651,2	28,6	4,4	68,4	62,9	91,9
1997	669,6	32,8	4,9	95,7	82,0	85,7
1998	495,2	33,4	6,7	114,2	97,4	85,3
1999	333,4	36,1	10,8	127,4	111,9	87,8
2000	356,7	41,3	11,6	131,8	118,1	89,6
2001	294,4	45,3	15,4	121,2	106,9	88,2
2002	460,3	62,6	13,6	155,9	137,1	87,9
% Değişim (*)	-29,3	118,9	-	127,9	117,9	-

Kaynak: <http://www.dtm.gov.tr/ab/abtarim/itu.htm>.30.08.2004 (*): 1996-2002

Türkiye ile AB arasında gerçekleşen işlenmiş tarım ürünleri dış ticaretinde, Gümrük Birliği sonrası Türkiye aleyhine bir gelişme söz konusudur. Dolayısıyla, Türkiye AB'ne yaptığı işlenmiş tarım ürünleri ihracatını yeterince geliştirememiş ve AB pazarındaki payını istenilen düzeye çıkaramamıştır.

Sonuç

Dünyanın en büyük ve en etkili ekonomik birliklerinin başında Avrupa Birliği gelmektedir. AB 3,2 km² yüzölçümü ve 377 milyon nüfusu ile dünya dış ticaretinin yaklaşık beşte birini oluşturmaktadır. Bu nedenle, güçlü ekonomisi ve etkili siyasi yapısı ile AB, ekonomik ve siyasi kararların alınması ve uygulanmasında önemli rol oynamaktadır.

Türkiye Gümrük Birliği anlaşması ile dünyanın en önemli ve etkili ekonomik birlikliğinin içerisinde yer almayı başarmıştır. Türkiye anlaşma ile; rekabet gücünün artırılmasını, teknolojik gelişmenin hızlanmasını, yatırımların özendirilmesi ve yabancı sermaye girişinin artmasını ve yeni dış pazarlara açılmasını amaçlamıştır.

Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisine etkileri değerlendirilirken iki önemli husus gözden kaçırılmamalıdır (Anonim, 2004). (1) Öncelikle Gümrük Birliği, nihai aşamada AB ile tam entegrasyon yönünde Ortaklık Anlaşması, Katma Protokol ve son olarak 1995 sayılı OKK ile Türkiye'nin üstlendiği bir yükümlülüktür. Gümrük Birliği süreci 1995 sayılı Ortaklık Konseyi toplantısı ile başlatılmamış, aksine söz konusu toplantıda Katma Protokol ile başlayan sürecin tamamlanmasına ilişkin karar alınmıştır. Bu karar aynı zamanda Türkiye'nin uygulamada 1971 yılında AB piyasasında sanayi ürünleri ihracatına ilişkin tek taraflı olarak elde ettiği hakların eşitlenmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, Gümrük Birliği'nin etkileri değerlendirilirken Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getirdiği 1996 yılının ele alınması, Türkiye'nin 1971'den itibaren sanayi ürünlerini sıfır gümrükle AB ülkelerine ihraç etmesinin göz ardı edilmesidir. (2) Gümrük Birliği'nin bir başka temel özelliği, bir ekonomik entegrasyon modeli olarak Dünya Ticaret Örgütü'nün uluslar arası ticarete getirdiği kurallar çerçevesinde yapılandırılmış olmasıdır Türkiye'nin

Gümrük Birliği sürecinde gerçekleştirdiği her çalışma taraf olduğu DTÖ üyeliğinden doğan yükümlülükleri ile örtüşmektedir.

Gümrük Birliği anlaşmasının Türkiye'nin tarım ürünleri dış ticaretine etkileri incelendiğinde; ihracatın ithalatı karşılama oranı kriteri yönünden Türkiye lehine gelişme göstermiştir. Ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkisi açısından ise Türkiye'nin lehine veya aleyhine bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla kesin bir hüküm vermek mümkün değildir. İşlenmiş tarım ürünleri açısından bakıldığında, üretimi artırma ve işgücü talebi yaratma yönündeki etkilerini ölçmek oldukça güçtür. Bu nedenle, ülkemizin olumlu veya olumsuz etkilendiğini söylemek zordur.

Kısaca, Gümrük Birliği anlaşması ile Türkiye'nin dış ticaret açığı verdiği ve bu açığın giderek artmasında Gümrük Birliği'nin etkisinin olduğunu söylemek oldukça güçtür. Bu nedenle, sadece Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler değil, aynı zamanda başka faktörlerle birlikte daha kapsamlı ve dünyadaki diğer gelişmeler de dikkate alınarak bir değerlendirmenin yapılması daha sağlıklı olabilecektir.

Dünya ticareti GATT ve sonrasında yeniden düzenlenmiştir. Ulusal alanda yapılacak çalışmalar dünya ticaretinin kuralları dahilinde devam ettirilmeli ve yapılacak ticaret politikaları bu çerçevede belirlenmeli ve ileriye dönük olarak yapılacak düzenlemeler buna göre oluşturulmalıdır (Sayın ve ark., 2002). Türkiye, Gümrük Birliği ile Dünya Ticaret Örgütü kurallarını dikkate alarak tarım sektörünü geliştirmek ve rekabet edebilir hale getirmek zorundadır. Bu bağlamda, tarımda; alt yapı tesislerinin tamamlanması ve geliştirilmesi, AR-Ge çalışmalarının yaygınlaştırılması ve yüksek teknolojinin uygulanması, verimliliğin artırılması ve maliyetlerin düşürülmesi ile insan sermayesinin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu durum, tarımsal üretimin artmasını, kalitenin yükselmesini ve çeşitliliğin yaygınlaşmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda istihdamın yaygınlaşmasına, büyümenin teşvik edilmesine ve gelir dağılımının dengeli yapılmasına katkıda bulunacaktır.

Ülkemizde tarımın kalıcı ve sürdürülebilir konuma getirilebilmesi için;

- Tarım sektöründe AB tarım politikalarına uyumu en kısa sürede gerçekleştirmeli,
- İllere ve bölgelere göre yeter gelirli ve optimum işletme büyüklükleri tespit edilmeli,
- Çiftçi kayıt sistemini sağlıklı temellere oturtmalı ve geliştirmeli,
- Türkiye diğer ülkelere göre avantajlı ve en az dezavantajlı konumda olduğu ürünleri belirlemeli,
- Ülke genelinde ve bölge düzeyinde üretim planlaması yapmalı,
- Ürün primlerini, yurt içi ve yurt dışı talepleri dikkate alarak belirlemelidir.

Kaynaklar

- Anonim. 2004. Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri. <http://www.dtm.gov.tr>.
- DTM, 2004. Dış Ticaret Müsteşarlığı, web sayfası. (www.dtm.gov.tr)
<http://www.dtm.gov.tr> (30.03.2004).
<http://www.dtm.gov.tr/ab/abtarim/itu.htm>.30.08.2004
<http://europa.eu.int/comm/eurostat>. 30.03.2004
- Karluk, R., 1995. Türkiye Ekonomisi. Beta Basım-Dağıtım Yayınları, İstanbul.
- Sayın,C., Taşçıoğlu, Y., Mencet, M.N., 2002. GATT Tarım Anlaşması ve Türkiye Tarımına Etkileri. Türkiye V. Tarım Ekonomisi Kongresi,s.357-362. Erzurum.
- Uyar, S., 2004. Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri. <http://www.dtm.gov.tr/gumrukbirligi.htm>